A szólásszabadság internetes vonatkozású jellegzetességeire külön fejezetben tér ki mindkét szerző. Az internetes tartalomszabályozás hazai hiányosságával kapcsolatban jegyzi meg Halmai, hogy e *„lemaradás”* előnyére is válhat a kommunikációs jogoknak, mert így elkerülhetők az amerikai és nyugat-európai próbálkozások hibái. A szólásszabadság esetjogával kapcsolatban mindketten példaértékűnek tartják az amerikai *Communication Decency Act* részleges alkotmányellenességét megállapító Legfelsőbb Bírósági döntést. A magyar szabályozási koncepció elébe menő érvrendszerrel az internet szabadságát és korlátlanságát emelik ki. Fontos megjegyzéseket tesznek az interneten való beszéd sajátosságairól (anonimitás, nyilvánosság, korlátozhatatlanság).

Halmai az internetes kommunikáció korlátozásának Magyarországon felvetődött kérdéseit az adatvédelem körébe sorolja és kizárólag az adatvédelmi biztos gyakorlatából hoz fel példákat. Az internetes szólásszabadsággal kapcsolatban mindkét szerző megfeledkezik fontos külföldi és magyar esetekről, pedig említésük a téma alapos feldolgozásához elengedhetetlen lett volna.

Érdemes lett volna hivatkozni az egyik első, az internetes szólásszabadsággal kapcsolatos ügyre. 1998-ban a székesfehérvári önkormányzat több munkatársa nagy nyilvánosság előtt elkövetett rágalmazás és becsületsértés miatt feljelentést tett a hivatal egyik alkalmazottja ellen, mert az nyílt levelet tett közzé az interneten, amelyben súlyos vádakkal illette a városházi vezetőket. Az önkormányzat egyúttal sajtóhelyreigazítást kért az érintett internetszolgáltatótól. A szolgáltató az oldalt megszüntette, de a helyreigazításra vonatkozó kérést visszautasította arra hivatkozva, hogy az oldalak tartalmáért nem felelős. Székesfehérvár önkormányzata ezek után polgári pert indított az ingyenes webhelyet szolgáltató ellen.

Ugyancsak hasznos lett volna elemezni az ORTT által 2002-ben kiadott, az internetes tartalomszabályozásra vonatkozó, *Az elektronikus úton végzett nyilvános kommunikáció tartalomszabályozásának alaptételei* című koncepciót. Végleges formáját a szerzők a kézirat lezárásakor talán még nem ismerték, de korábbi verzióját feltehetően igen, hiszen a szabályozási koncepció társadalmi vitája már 2000 óta tart.

Eltérően ítéli meg a két szerző a közszereplők bírálhatóságára vonatkozó 36/1994. alkotmánybírósági határozatot. Halmai a tényfeltáró újságírásnak és a közéleti szereplők bírálhatóságának feltételeit megteremtő döntésként értékeli, mivel a határozat leszögezi, hogy sem az értékítélet, sem az igazságtartalom nem alapozza meg a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását, kivéve, ha a valótlan tényállítás tudatos vagy súlyosan gondatlan magatartás eredménye. Molnár a 36/1994. alkotmánybírósági határozat és a *New York Times* ügyében hozott amerikai Legfelsőbb Bírósági döntés összehasonlítása után arra a megállapításra jut, hogy ez a határozat nem teremti meg a közszereplők bírálhatóságának teljes szabadságát, hiszen megszünteti ugyan a hatóság vagy a hivatalos személy becsületének vagy jó hírnevének kiemelt büntetőjogi védelmét, azonban a bíráló elleni büntetőeljárás megindításának lehetőségét nem zárja ki. A bizonyítási terhet nem helyezi a közszereplőre, szemben az amerikai gyakorlattal és a gondatlansági mérce tágabb meghatározása (súlyos gondatlanság) a közügyek vitathatóságának a korlátozását jelenti a teljes nemtörődömséget kívánó amerikai döntéshez képest.

A gyűlöletbeszédre vonatkozó 30/1992. alkotmánybírósági határozatot, amely az amerikai Holmes bíró által megalkotott nyilvánvaló és közvetlen veszély *(clear and present danger)* tesztjét alkalmazza, mindkét szerző megfelelőnek ítéli. Ennek alapján a magatartás kriminalizálása abban az esetben legitimálható, ha az érzelmi motívumokon felül a véleményszabadság külső korlátjaként meghatározható nyilvánvaló és közvetlen veszély fennáll. A szerzők számos jogesetet elemeznek, amelyben a magyar hatóságok, figyelmen kívül hagyva az Alkotmánybíróság határozatát és a büntetőeljárás szabályait, az alkotmányos mércének nem megfelelően jártak el.

Halmai Gábor következtetése az, hogy az Alkotmánybíróság az alapjogvédelem érdekében kialakított kezdeti mércétől az utóbbi időben eltávolodott, és egyes alkotmányosan nehezen igazolható újabb határozatai a kommunikációs jogok csorbításához vezetnek. Molnár Péter pedig azt állapítja meg, hogy az Alkotmánybíróság és az igazságszolgáltatási szervek szemléletmódja túlzóan korlátozó, s megfontolandó javaslatokat tesz bizonyos jogalkotási feladatokra vonatkozóan: a közszereplők bírálhatóságának büntetőjogmentessé tétele, a bírálók gondatlansági felelősségének szűkítése stb.

Halmai is, Molnár is egyértelműen a véleménynyilvánítás határainak kitolása mellett érvel. Korlátozását kizárólag más, azonos szintű alkotmányos jog megsértése esetén tartják indokolhatónak, hiszen az állam tartózkodó magatartása és a véleménynyilvánítás jogának tiszteletben tartása az egyéni szabadságjogoknak és a társadalom demokratizálódásának a biztosítéka. Érvrendszerük felidézi Benjamin Constant *A régiek és modernek szabadságá*ban megfogalmazott premisszáját, a szabadság: védelem.

SIMON ÉVA

Paul Boyer, Stephen Nissenbaum: Boszorkányok Salemben

A BOSZORKÁNYSÁG TÁRSADALMI GYÖKEREI

Ford. Körtvélyes Zsuzsanna. Osiris, Budapest, 2002. 286 old., 2480 Ft (Osiris könyvtár. Mikrotörténelem.)

1974-ben, amikor Boyer és Nissenbaum *Salem Possessed. The Social Origins of Witchcraft* címmel közreadta munkáját a Harvard University Press gondozásában, már húsz éve ismert volt és világhírre tett szert Arthur Millernek magyarul *Salemi*

boszorkányok címmel megjelent drámája (1952). A téma – vagyis a megszállottság és a boszorkányság – az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején az értelmiségi körökben kellően izgalmasnak tűnt akár politikai, akár tudományos kérdésként. Nemcsak a történészeket, kulturális és szociálantropológusokat, de az írókat, film- és zeneművészeket is izgalomba hozta.

A megszállottság járványos megjelenésének legismertebb történetét, a louduni apácák és Urbain Grandier agylázas viszonyát tematizálta 1961-ben Jerzy Kawalerowicz filmje, a *Mater Johanna*. E történetből Aldous Huxley regénye (1952) nyomán Krysztof Penderecki háromfelvonásos operát komponált (*The Devils of Loudun*, 1968/1969), John Whiting dramaturg segítségével. Ken Russel pedig ugyanezt a történetet ágyazta be filmjének posztmodern színházi keretébe 1971-ben, amikor leforgatta az *Ördögök*et *(The Devils)*. De ekkor született meg „minden idők legjobb horrorfilmje", az *Ördögűző (The Exorcist)* is William Friedkin rendezésében, William Peter Blatty forgatókönyve alapján (1973), amely egy Közel-Keleten régészkedő katolikus pap személyén keresztül mutatta be e jelenség kialakulását és végét, sajátos kapcsolatot teremtve az ókori keleti, bibliai kultúrák diabolikus képzetei és napjaink (mindennapjaink?) izgatott érdeklődése között a megszállottság és az ördögűzés furcsán misztikus jelensége iránt.

1970-ben már megjelent és történészi körökben nagy visszhangra lelt Alan Macfarlane antropológus és történész interdiszciplináris munkája a Tudor- és Stuart-kori boszorkányüldözésről (*Witchcraft in Tudor and Stuart England*. Harper and Row, New York, 1970), Michel de Certeau történeti műve, a Megszállottság Loudunban (*La possession de Loudun*. Julliard, Paris, 1970) valamint Keith Thomasnak a kora újkori mágiát vizsgáló könyve (*Religion and the Decline of Magic*. Weidenfeld and Nicholson, London, 1971), de kibontakozott e téma amerikai recepciója is abban a sajátos helytörténetírásban, anelyhez John Putnam Demosnak az új-angliai boszorkányságról szóló tanulmányai (1970) is sorolhatók. Az 1970-es években tehát felfokozott érdeklődés övezte a témát. Ám Paul Boyer és Stephen Nissenbaum könyve csak részben illeszkedett ebbe a – talán csak a recenzens fejében létező – értelmezői környezetbe.

„Ennek a könyvnek *is* megvan a maga története – írták az előszóban a szerzők – 1969 őszén kezdődött, amikor a Massachusettsi Egyetemen, Amherstben elkezdtünk egy kurzust »Új megközelítések a történettudományban« címmel. Ezzel az volt a célunk, hogy a hallgatóknak megadjuk annak lehetőségét, hogy elsődleges források gondos és széles körű felhasználásán keresztül mélységében kutassanak egy egyedi eseményt. Első alkalommal azt a témát választottuk ki, amelyet Stephen Nissenbaum és mások már sikeresen alkalmaztak erre az oktatási célra a Wisconsini Egyetemen: a salemi boszorkányok esetét." (9. old.)

A salemi boszorkányság esete azonban korántsem egyedi történet. Ha az esemény kommemoratív forrásait vesszük számba – melyek közt Boyer és Nissenbaum könyve csak „egy a sok közül", bár tegyük hozzá, mindenképp az egyik legjelentősebb – szóval, ha áttekintjük ezeket, meglepő gazdagságban bonatkozik ki az esemény kollektív emlékezetének irodalma. Az 1692-es perek és ítéletek Salem Village-ben mély nyomot, jobban mondva kellően sötét foltot hagytak a gyarmati, fehér és puritán Észak-Amerika „saját történetén". Az események kortárs résztvevői, például Cotton Mather tiszteletes – a *Thirty Important Cases Resolved* vagy a *Memorable Providences* (Boston, 1689) és a *Wonders of the Invisible World* (Boston, 1693) traktátusok szerzője – ugyanis nem győzte később tisztázni magát, és így – mint John Proctor Arthur Miller drámájában – kénytelen volt örökre beírni nevét az Egyesült Államok „nemzeti történetébe".

Az 1850-es években az inkább csak „ott" és „helyben" olvasott, fogyasztott irodalom vonzódott e témához Nathaniel Hawthorne *Young Goddman Brown*, Henry Wadsworth Longfellow *Giles Corey of Salem Farms* vagy John Greenleaf Whittier *The Witch of Wenham* és Mary E. Wilkins *Giles Corey, Yeoman* című munkáinak tanúsága szerint. Az amerikai történeti festészet is a nemzeti történelem eseményeit örökítette meg, mint az európai. A különbség csak az, hogy az amerikai nemzeti történelem a vásznon egyrészt a vad indiánokat, másrészt a vadnyugat meghódítóit ábrázolta, továbbá az Újvilágot a bibliai Ábrahám mintájára benépesítő puritán ősatyákat és az ő „történetüket". Ebben a történetben pedig jelentős helyet kaptak az ősatyák görcsöktől vonagló testű, megszállott lányai, például a salemi Rebecca Nurse (lásd Thompkins H. Matteson olajfestményét: *Examination of a Witch,* 1853, Peabody Essex Museum, Salem).

1867-ben megjelent az első nagyobb, pozitivista igényű történeti monográfia is Charles W. Upham tollából, melyben szinte minden akkor fellelhető dokumentum helyet kapott. 1914-ben George Lincoln Burr szerkesztésében többek között újraközölték Cotton Mather traktátusait a *Narratives of Witchcraft Cases, 1648–1706* című forrásgyűjteményben, így azokat a részeket is, ahol a Harvardon végzett jogász-zseni (14 évesen jogi doktor) épp a boszorkányfürösztés szükségességéről értekezik. 1949-ben Marion Starkey a holokauszt hatása alatt foglalkozott a salemi témával. Munkájára (*The Devil in Massachusetts*. Reprint, Anchor, New York, 1989) sajátos fényt vetettek a második világháború üldözés-megtorlás történetei. 1953-ban pedig Arthur Miller a maccarthyzmustól való elhatárolódásként vette elő Abigail Williams, John Proctor vagy Giles Corey jól dokumentált személyiségét, amikor *The Crucible* címmel megjelentette drámáját, mintegy a maccarthyzmus paraboláját. 1969-ben Chadwick Hansen historiográfiai munkája foglalkozott még a témával, ám írása (*Witchcraft at Salem*. Braziller, New York) nem váltott ki nagyobb érdeklődést a történészek körében, és csak Boyer és Nissenbaum műveinek népszerűsége állította reflektorfénybe.

1974-ben jelent meg tehát Boyer és Nissenbaum intenzív forrásfeltáró

munkán alapuló könyve, melyhez 1977-ben háromkötetes dokumentumgyűjteményt is összeállítottak (*The Salem Witchcraft Papers*. Da Capo Press, New York). Sally Smith Booth 1975-ben átfogó képet rajzolt a boszorkányságról Amerika korai történetében (*The Witches of Early America*. Hastings House, New York), John Putnam Demos pedig 1982-ben az új-angliai puritán kultúrába illesztve mutatta be a XVII. századi boszorkányhiedelmeket (*Entertaining Satan. A study of various witchcraft cases in their sociological context*. Oxford University Press, New York). Carol F. Karlsen 1987-ben már a feminizmus tükrét tartotta a téma elé (*The Devil In the Shape of a Woman*. Vintage, New York), Bernard Rosenthal pedig a salemi történet narratív képződményeit, elsősorban a peres eljárás irodalmi vetületét vizsgálta (*Salem Story*. New York, Cambridge University Press, 1993). Mindennek betetőzéseként 1996-ban megnyílt a Salemi Boszorkánymúzeum, és 2002-ben elkészült a *Salem Witch Trials Documentary Archive and Transcription Project* (http://etext.lib.virginia.edu/salem/witchcraft/), ahol Benjamin Ray a Virginiai Egyetem közreműködésével elektronikus szöveg formátumban, digitális másolatban közölte a salemi perek teljes szövegállományát, az eddig kiadott irodalmi és történetírói munkák dokumentációjával.

Az amerikai gyermekirodalom is profitált – talán nem véletlenül, hiszen a történet főszereplői bakfis leánykák – Salem „kollektivizált" történetéből. Didaktikus munkák mellett (Stephen Krensky: *Witch Hunt: It Happened in Salem Village*. Random House, May 1989) ifjúsági regények is születtek (Elizabeth George Speare: *The Witch of Blackbird Pond,* 1978; Ann Petry: *Tituba of Salem Village*, 1991; Ann Rinaldi: *A Break With Charity: A Story of the Salem Witch Trials,* 1994).

Időközben Stephen King is „használatba" vette a Salem nevet a *Salem's Lot* (Borzalmak városa) című regényével. A belőle készült 1979-es tévéfilm azonban a Salem nevet a horror szinonimájává degradálta. King forgatókönyve és Tobe Hooper rendezése, ahol a *Starsky és Hutch* bűnügyi filmek akkori sztárja, a beszédes nevű David Soul küzd a Gonosz ellen, lényegében tucat-vámpírfilm. 1996-ban pedig elkészült – Arthur Miller drámájának feldolgozásával és Miller közreműködésével – Winona Ryder (Abigail Williams) és Daniel Day-Lewis (John Proctor) főszereplésével a *Salemi boszorkányok (The Crucible)* című film is. Nem sokkal ezután (1998-ban) érte el tetőpontját a *Blair Witch Project* (magyarul *Ideglelés*) áldokumentumfilm népszerűsége is, ami azt eredményezte, hogy sokan a *Salemi boszorkányok*ban már nem vették észre a maccarthyzmus ideológiáját, jobban mondva nem látták az eredeti drámát. A politikai hisztériakeltés helyett a kilencvenes években maga a hisztéria vált divatossá, legalábbis mint kutatandó társadalomtudományi téma.

De térjünk vissza Boyer és Nissenbaum kommemorációs – vagyis a „másodlagos forrásoktól" határozott távolságot tartó – könyvéhez. Mint láttuk, a szerzők egy hangsúlyozottan egyedi történet hangsúlyozottan elsődleges forrásait kívánták vizsgálni. Ebből a szempontból talán nem véletlen, hogy e munkát magyarul az Osiris Kiadó Mikrotörténelem sorozatában olvashatjuk. Nézzük tehát a magyar kiadás „történetét", és tegyünk fel egy konkrét kérdést: Miként kerül egy „gyökeréig" amerikai történet „velejéig" angolszász antropológiai feldolgozása egy európai, ezen belül olasz–francia ihletettségű, mikrohistóriának elkeresztelt referenciális keretbe?

A magyar fordítást szakmailag lektoráló Szijártó M. István – egyben az Osiris Kiadó Mikrotörténelem sorozatának egyik szerkesztője – szerint Boyer és Nissenbaum könyve közel nyolc évet várt arra, hogy a fordítás terveiből könyv legyen. Szijártó M. szerint a *Boszorkányok Salemben* a „szokásos társadalomtörténeti módszereket alkalmazó mikrotörténelmi feldolgozás" (Szijártó M. István: Mi a mikrotörténelem? *Aetas,* 1996. IV. 158–159. old.). Írja mindezt arról az 1974-ben megjelent könyvről, mely ezek szerint megelőzte a „microstoria" programindító, mára már klasszikussá vált – Ginzburg, Le Roy Ladurie, Levi vagy Gribaudi nevével fémjelzett – munkáit. A mikrotörténelmi besorolás miatt tehát olybá tűnik, hogy e könyv a kilencvenes évek elvárásainak megfelelően szellemi „előzménye" az akkoriban kibontakozó módszertani iránynak. Előzménye, annak ellenére, hogy talán a helyszín miatt az európai kontinensen ritkábban és csak óvatosan hivatkoztak rá. Mindez azt jelzi, hogy az Amerikai Történész Társaság John H. Dunning emlékére alapított kitüntetésével díjazott munka inkább az amerikai, semmint az európai történetírás klasszikus darabja.

Szijártó egyébként nagyon jól foglalja össze a könyv lényegét, így a borítóra kerülő fülszöveg mindenképp izgalmas könyvet sejtet: „Paul Boyer és Stephen Nissenbaum a társadalomtörténet módszereivel közelíti meg Salem Village közösségének történetét. Hatalmas forrásanyagot feldolgozva, meggyőző érveléssel mutatják be, miként vezettek a gazdasági ellentétek politikai harchoz Salem Village és a kapitalista fejlődés útjára lépett anyaváros, Salem Town között, illetve két frakció egyre mélyülő szembenállásához a településen belül. A konfliktusok leginkább két vezető család ellentétében kristályosodtak ki. A puskaporos hordóba egy új lelkész megjelenése vetette a szikrát, aki a település pártharcát a jó és a rossz küzdelmeként állította be. 1692-ben párthívei ellenfeleiket boszorkánysággal vádolták meg: a »puritánok« megkíséreltek leszámolni az »individualistákkal«."

Ám kiegészíthetnénk e fülszöveget az alábbi, a recenzens elfogultságát tükröző mondatokkal is: olvasmányos, izgalmas, lebilincselő. Mindamellett, mivel igen jól dokumentált, térképekkel, grafikonokkal kiegészített írás, tudományosan is meggyőző munka. Valóban gondolkodásra ingerel.

A kötet magyar szerkesztői egyébként a szöveggel – és az eredeti munka szemléletes ábráival – jó gazda módjára, gondosan bántak. Nem tudható azonban, hogy az 1974-es kiadás borítója, egy sejtelmes, sűrű lombok között megbúvó, puritán faházat ábrázoló, egyszerű, de mégis

sokat mondó fotó (Jonathan Corwin ma is álló műemlék háza!), mely akár a Blair Witch Project kiötlőinek is mintául szolgálhatott volna, miért nem volt alkalmas a magyar kiadáshoz? Úgy tűnik, hogy a könyv címlapja áldozatul esett a kiadói sorozat tipográfiai merevségének, hisz formailag minden Osiris könyvtári kötet ehhez hasonló kaptafára készült. Ez önmagában még nem is lenne baj, csupán a címlapkép hagy némi kívánnivalót maga után. A képen ugyanis Kathlen Cawches XVI. század végi (1580 körül) esetének többször megrajzolt, itt azonban XVII. század végi ábrázolását láthatjuk, amint épp két lányával együtt a máglyán szenved. A kontinentális európai büntetőgyakorlatot követő, csatorna-szigeteki (Guernsey) példán tehát a máglyán való kínhalál ábrázolását láthatjuk (G. R. Balleine: Witch trials in Jersey. *Bulletin of the Société Jersiaise,* XIII, 1939. 379–398.). E példa talán azért lett híres, mivel a történet és a képi illusztrációk központi motívuma nem más, mint hogy az anya egyik, éppen várandós lánya a máglyán kínok közepette elvetéli kifejlett magzatát. Azt látjuk tehát, amint egy csecsemő épp a lángok közé esik anyjának méhéből. Megrázó és borzalmas jelenet. Egy könyv címlapján is kellően sokkoló. A baj csupán az, hogy mivel Salemben soha nem égtek máglyák, ez a kép itt nagyon is célt tévesztett. A könyv elkészültének utolsó fázisa, vagyis a borító „megszületése" mindenképp több figyelmet érdemelt volna.

A másik, a kötettel kapcsolatos probléma szintén a címlapon szerepel, bár ez talán még indokolható is lehetne. A magyar fordításban a *Boszorkányok Salemben* címet kapta, az eredeti, „A megszállott Salem" helyett. Talán a Miller-dráma Hubay Miklós adta címe vezérelte a szerkesztőt? (Ám tegyük hozzá, hogy Hubay címadása 1963-ban, az 1956-os események árnyékában még érthető.) De ha a címlapon szerepel is ez, miért nem maradhatott meg a prológusban? A könyv középpontjában a megszállottság jelensége áll, amelynek csak egyik magyarázata a boszorkányság, s ezt Szijártó M. István is kiemeli: „Boyer és Nissenbaum könyvének tárgya nem a boszorkányság, hanem egy megosztott közösség. Gondolatmenetük a végső soron determináló gazdasági tényezőkből indul ki." Ebben a puritán közösségben tehát nem a boszorkányság a fő probléma, hanem az, hogy a falu vezetői szerint a Sátán hatalmába kerítette a közösséget, de legfőképp a közösség jövőjét jelentő fiatal leánygyermekeket, akik megszállottságtól szenvednek. A könyv mottójául választott, Samuel Paris tiszteletestől származó idézet is erre utal: „A mennyek városát, amelyet a szentek számára tartanak fenn, erős falak veszik körül, és megerősítették kapuit, és jól őrzik, hogy se az ördögök, se pedig eszközeik ne nyerhessenek oda bebocsátást." Ezek az eszközök lesznek a boszorkányok, akik e történetnek fontos szereplői ugyan, ám mindenképp csak „epizodistái". A rosszul megválasztott paratextus (vagyis a cím) miatt így a mottó a magyar közönségnek valójában kevesebbet mond, mint amit eredetileg sugallt. Mindez annak ellenére is furcsa, hogy a magyar „megszállott" terminus is rendelkezik azzal a kettős jelentéssel, amit Samuel Paris kiaknázott. Az ördög „ostromol", és ha nem figyelünk, legyen bár a közösségnek bármilyen „erős vára", vagy legyen bár a test a kísértésnek ellent álló „templom", az ördög akár ott is „megszállhat". (Nem véletlenül van tehát az eredeti kiadás címlapján egy puritán lakóház!)

Foglaljuk össze tehát, milyen hozadéka volt Boyer és Nissenbaum szigorú módszerű könyvének, és készítsünk leltárt, akár tudományszakonként is, hogy a két szerző és munkatársaik eredményeiről értéküknek megfelelő képet alkothassunk.

A szociológia számára e mű azért lehet fontos, mert történeti környezetben tudta a társadalmi konfliktuselemzés módszereit alkalmazni. A pszichológia tudományos eredményeinek felhasználásában is előremutató történetírói munka ez, hiszen a vádak szociológiájának erőteljes bemutatása társult az egyéni gondolatok analitikus megfejtéseivel, e gondolatok szimbolikus tartalmainak értelmezésével. Mindebből az következik, hogy pszichológiai magyarázattal is tudtak szolgálni a résztvevők indítékaira ebben a boszorkányvádaktól terhelt „társadalmi drámában".

Mindezek mellett intellektuális magyarázatot is szolgáltattak azokról az elképzelésekről, melyek hihetővé tették ezeket a vádakat. Ehhez kapcsolódóan bemutatták, hogy a fiatalok, a gyengék, a társadalom peremére szorultak kisebbsége miként képes hatalmában tartani a közösséget. Elemezték, hogy a periférián élők milyen eszközöket vetnek be annak érdekében, hogy az eseményeket irányíthassák. Azt is vizsgálták, hogy a felnőttek miként értelmezték a megszállottság tüneteit, amikor egy fiatalon, egy potenciális felnőttön észrevették, hogyan szembesültek azzal a ténnyel, hogy a fiatalok nemzedéke a vádaskodásokkal eleve megkérdőjelez minden korábbi „értéket".

A szerzők szerint arról van itt szó, hogy amit ma pubertáskori, serdülőkori nyugtalanságnak gondolnánk, azt a salemi felnőttek az ördög tevékenységének értelmezték. Mindezt annak fényében állítják, hogy összehasonlították egy fél évszázaddal későbbi eseménnyel is a salemi látomásokat, ahol ugyanezeket a fiziológiai, fiatalokon észlelt tüneteket az akkori és ottani felnőttek mint a vallási buzgóság szétáradásának és a földi Jeruzsálem közeli eljövetelének jeleit olvasták. Mindez Massachusetts államban történt, 1739-ben, a Nagy vallási ébredés mozgalom kezdetekor.

A könyv beemelte az antropológia eredményeit is. Valószínűleg nem csak Alan Macfarlane hatására, bár tény, hogy Macfarlane munkája volt a legnépszerűbb és azóta is a legismertebb társadalomtörténeti munka a boszorkányságról az 1970-es évek elején. A boszorkányság jelenségét Boyer és Nissenbaum is elsősorban társadalmi és nem utolsósorban gazdasági jelenségnek értelmezte, így nagyon jól el tudták helyezni a történeti életvilágok vizsgálati terepén. Ezzel megfosztották a rárakódott tudományos előítéletektől, aminek eredményeként egy korábban mostohán kezelt jelenség a társadalomtudósok által gyakrabban használt könyvtári polcra került.

A források kiváló anyagot nyújtottak a családon belüli erőszak (vagy

gyengeség), tehát a hatalmi viszonyok és az alkalmazott „hatalmi technikák” elemzéséhez is. De nem véletlen, hogy a mikrohistóriai látásmódhoz közel álló, a narrativitást kutató tudományok „haszna” is szóba került Boyer és Nissenbaum munkájának fogadtatásakor. Az elbeszélő források elemzésével a két szerző felfedte és bemutatta a narratívák fontosságát egy adott konfliktusban és egy közösség mindennapi életében, továbbá feltárta, hogy a beszéd, a fenyegetés és az átkozódás miként lehet fegyver, a gyöngék fegyvere egy nagyon is hierarchizált közösségben. E könyv arra is jó példa lett, hogy meglássuk: miként interpretál egy közösség egy jelenséget, vagyis miként értelmezi a körülötte lévő világot, mely jócskán eltér a mi tapasztalati tereinktől. Boyer és Nissenbaum munkája ennek megfelelően akár „klasszikus” közösségtanulmány is lehetne, és lényegében az is, amelyben egy „értelmező közösséget” „működés közben” szemlélhetünk. Az egyedi esemény vizsgálata talán ilyen módon lesz általános és az egyedin túlmutató, a történelem alulnézetben pedig talán ettől válik mindennapivá és személyessé (109–143. old.).

A boszorkányvádak elemzése azonban újraélesztette és felizzította a kapitalizmusról és az individualizmusról szóló vitákat is. Boyer és Nissenbaum szerint boszorkányvádi konfliktusok akkor törnek ki, amikor a közösségitől az individualista etika felé történő elmozdulás elér egy kritikus szintet, amikor már nem érvényesül a kölcsönös egymásrautaltság, és a személyes érdekek előbbre helyeződnek. Szerintük ez történt Salemben is, amikor a kapitalizmus berobbant Salem Village közösségébe.

A könyv egyébként nagyon plasztikus képet ad arról a puritán Észak-Amerikáról, ahol nagy szerep jut az önvizsgálatnak, a lelket mikroszkopikusan boncolgató lelkigyakorlatoknak és/vagy a lélek spirituális gondozásának. Ebben a „lelkiismereti kultúrában” még az üldözők is önvizsgálatot tartanak, és bár néha elvakultan döntenek, döntéseiket sűrűn kontrollálják. A reformáció súlyos terhet rakott azokra, akik eltávolodtak, majd pedig szakítottak a római katolikus egyházzal. Ahogy Carl N. Degler fogalmazott 1959-ben: „a protestantizmus az embernek Istenhez fűződő viszonyát önnön rémületes felelősségére bízta. Senki más nem egyengetheti útját a megváltáshoz, ennélfogva rajta kívül senki ne is próbálkozzon vele. Minden múló földi ügynél jobban foglalkoztatta üdvözülése, s ezért a puritán – lelke halhatatlanságáért – kénytelen volt félelmet nem ismerő individualistának lenni.” (*Az élő múlt.* Európa, Bp., 1993. 31. old.) 1692 után a halálos ítéleteket meghozók elgondolkoztak azon, hogy az a tizenkilenc, bitófán függő tetem kielégítő válasz volt-e egy megbolydult közösség lelki egyensúlyának visszanyeréséhez. Folyamatosan szükségét érezték, hogy a tényeket kibeszéljék, esetleg szétbeszéljék, hogy saját döntéseiket és azok következményeit megértsék. Folyamatosan azt kérdezték, mit és hogyan kellett volna tenni, hogyan kellett volna e válságot, mint orvosnak a betegséget, kezelni. A szétbeszélés oly mérvű volt, hogy ha a salemi eset utóéletét nézzük, szinte az az érzésünk, Salem története Amerika mindenkori társadalmi traumájának metaforájává nőtte ki magát. Salem pedig, ez a kis puritán falu, a metafora hatására a fehér Egyesült Államok társadalmának kísérleti laboratóriumává magasztosult. Nem véletlen tehát Miller drámájának címe, mely a bibliai három ifjú próbatevő kemencéjére utalt ugyan, ám mégis mindenkiben az amerikai társadalom olvasztótégelyének asszociációját keltette. Ráadásul Miller emelte a történet gyermeklányainak zavaros álmait amerikai rémálommá. Miller erősítette fel azt a már korábban is meglévő jelentést, amit a „boszorkányüldözésnek” tulajdonítottak, és így lett a „boszorkányper” a mindenkori politikai „koncepciós per” szinonimája.

H. L. Mencken még 1925-ben így definiálta a puritanizmust: „gyötrő félelem attól, hogy valaki valahol boldog lehet.” (Degler: i. m. 24. old.) A „puritán” szóhoz azóta is tapad jó néhány közhely, mely elfedi a XVII. századi új-angliai életvilágok jelenségeit. Érdemes tehát eltávolítani őket, mint ahogy Boyer és Nissenbaum tette, ha szeretnénk megérteni, mi is a puritán örökség. Anakronizmus, de igaz, hogy a boszorkányság ürügyén valójában a racionális és az aktív, a történelmet formáló egyén döntéseiről, vívódásairól szól e könyv. A megszállottság tüneteit produkáló vádló, Abigail Williams, vagy az önös érdekeit előbbre soroló Samuel Paris lelkész, a boszorkányság vádjával gazdasági előnyökhöz is jutó Putnam család példája mind ezt bizonyítja.

TÓTH G. PÉTER